
Jacob Burckhardt

VILÁGTÖRTÉNELMI ELMÉLKEDÉSEK

(részlet)

Fordította: Juhász Anikó

A fordítást az eredetivel egybevetette: Csejtei Dezső

JACOB BURCKHARDT (1818-1897) svájci kultúr- és művészettörténész, a szó mai értelmében vett tudományos művészettörténet egyik megalapítója. Egyetemi évei alatt először teológiát hallgatott Baselben, majd történelmet (Rankénál) és művészettörténetet Berlinben illetve Bonnban. 1855-58 között Zürichben, 1858-93 között pedig Baselben professzor.

FŐBB MŰVEI:

Die Zeit Constantins des Großen (1853)

Cicerone (1855)

Die Cultur der Renaissance in Italien (1860)

Griechische Kulturgeschichte (1898-1902)

Burckhardt 1868 telén, majd pedig 1870/71 telén tartott egy olyan nyilvános előadássorozatot, amelynek több mint negyedszázad múltán (1905-ben) Jakob Oeri a *Világtörténelmi elmélgedések* címet adta. A második előadássorozat kb. 60 főnyi közönségének soraiban ott volt a fiatal Friedrich Nietzsche is. Kötetünkben a *Bevezetést* közöljük.

BEVEZETÉS

1. *Feladatunk:*

A feladat, melyet jelen előadássorozat alkalmából magunk elé tűztünk, abban áll, hogy bizonyos számú történelmi megfigyelést és kutatást egy félig-meddig esetleges gondolatmenethez kapcsoljunk, amiként ez más alkalommal persze egy másféle gondolatmenethez kapcsolódna.

Miután egy általános, bevezető fejtegetés keretében áttekintést adunk arról, hogy elmékedésünk körébe nézetünk szerint mi tartozik, szólni fogunk az állam, a vallás és a kultúra három nagy tényezőjéről, majd ezt követően a tényezők egymásra gyakorolt tartós és fokozatos hatását taglaljuk, különös tekintettel arra a hatásra, amit a mozgató tényező (a kultúra) gyakorol a másik két stabil összetevőre; ezután az egész világfolyamatot felgyorsító mozgásokra, vagyis a krízisekről és a forradalmakról szóló tanra térünk át, szót ejtünk továbbá arról az időnként megfigyelhető ugrásszerű abszorpcióról is, amely minden más mozgást magába szív, valamint az egész fennmaradó élet együttes forrongásáról, a megroppanásokról és a reakciókról, vagyis arról, amit úgy nevezhetnénk: forrongásról szóló tan; ezt követően beszélünk a világtörténelem összesűrűsödéséről, a mozgásoknak a nagy egyéniségekben való koncentrálódásáról, vagyis azokról a nagy egyéniségekről, kikben az eddig meglévő és az új – azok előidézőiként vagy legfőbb kifejeződéseként – együttesen pillanatszerűvé és személyessé válik; abban a zárófejezetben pedig, amely a világtörténelemben rejlő boldogságról és boldogtalanságról szól, arra törekszünk, hogy megőrizzük objektivitásunkat azzal szemben, amit a kívánatosnak a történelemben való bevitele jelent.

A történelmi stúdiumába nem akarunk valamiféle tudományos értelemben vett bevezetést adni; jelzések ezek csupán a *történelmi* tanulmányozásához a szellemi világ különböző területein.

Lemondunk továbbá mindennemű szisztematikusságról is; nem formálunk semmiféle igényt „világtörténelmi eszmékre”, ehelyett megelégszünk a

megfigyelésekkel, a történelemről keresztmetszeteket adunk, mégpedig a lehető legtöbb irányban; mindenekelőtt azonban leszögezzük, hogy nem szolgálnak semmiféle történetfilozófiával.

Ez ti. kentaur, *contradictio in adjecto*; hiszen a történelem, azaz a mellérendelés, nem-filozófia, a filozófia pedig, azaz az alárendelés, nem-történelem.

A filozófia azonban – hogy mindenekelőtt ezzel legyünk tisztában – magasan a történelem fölött áll akkor, ha valóban s közvetlenül az élet nagy és általános rejtélyét fogja vallatóra; utóbbi viszont e célnak még legjobb esetben is csak töredékesen és közvetett módon ered nyomába.

A filozófiának mármost valódi, vagyis előfeltevésmentes filozófiának kell lennie, amely saját eszközökkel dolgozik.

A rejtély vallási megoldása ugyanis egy különös területhez s az ember különös benső képességéhez tartozik.

Ami mármost az eddigi történetfilozófia tulajdonságait illeti, elmondható, hogy folyvást a történelem *után* kullogott, s hosszmetseteket adott; kronológiai módon járt el.

Arra törekedett, hogy ezen a módon a világfejlődésnek valamilyen általános – s többnyire fölöttébb optimista értelemben vett – programjához jusson el.

Hegel is így tesz történetfilozófiájában. Azt mondja (12. sk.o.), hogy az egyetlen gondolat, amit a filozófia *magával hoz*, az ész egyszerű gondolata, az a gondolat, hogy az ész uralkodik a világ fölött, s hogy a történés a világtörténelemben is ésszerű, s a világtörténelem végeredménye az *kell* (sic!) hogy legyen, hogy a világtörténelem és a világsszellem ésszerű és szükségszerű menete egy és ugyanazonnak mutatkozik – nos, mindezt persze előbb mégiscsak bizonyítani kellett volna, s nem „magával hoznia”. „Az örök bölcsességben szándékozotról” beszél (18. sk.o.), s elmékedését – az affirmatív megismerése révén – theodiceaként adja elő, melyben a negatív (népszerűen szólva: a rossz) úgy válik semmivé, mint valami alárendelt és felülmúlt dolog; azt az alapgondolatot bontja ki (21.o.), hogy a világtörténelemben az jut kifejeződésre, miképp ébred a szellem annak tudatára, hogy mit jelent ő önmagában; a szabadsághoz vivő fejlődésnek oly módon kell végbemennie, hogy Keleten még csak egy, a klasszikus népeknél pedig néhány ember vált szabaddá, s az újabb kor aztán mindenkit szabaddá tesz. A perfektibilitásról, azaz az ismert, ún. haladásról szóló, oly óvatosan bevezetett tanítás is fellelhető nála (54.o.).

Mi azonban nem vagyunk beavatott tudói az örök bölcsesség céljainak, nem ismerjük azokat. A világterv e merész megelőlegezése tévedésekhez vezet, mivel hibás premisszákból indul ki.

De, egyáltalában véve, valamennyi kronológiailag elrendezett történetfilozófia azt a veszélyt rejti magában, hogy – kedvező esetben – világkultúra-történetmeggé fajul (melyben a „történetfilozófia” kifejezés abúzív értelemben érvényesíthető), egyébként azonban e történetfilozófiák valamely világterv követésének igényével lépnek fel, s emellett, előítéletmentességre egyáltalában nem lévén képesek, olyan eszmékkel színeződnek, melyeket a filozófusok a harmadik vagy a negyedik életévüktől kezdődően szíváltak magukba.

Természetesen nem pusztán a filozófusoknál mindennapos dolog az a tévedés, hogy a mi korunk minden kor beteljesedése vagy valami ahhoz közelálló, s éppen ezért mindazt, ami elmúlt, magunkra vonatkoztatva kell szemügyre venni; holott az, velünk együtt, önmagáért, a megelőző múltért, miértünk és a jövőért állt fenn.

Megőrzi különleges jogát a vallásos történelem-áttekintés, e vonatkozásban *Augustinus* műve, a *De civitate dei* a nagy példakép, ezt találjuk minden theodicea élén. Ehhez itt nincs semmi közünk.

Ismét más világformálók a történelmet saját kényük-kedvük szerint szeretnék értelmezni és felhasználni, ezt teszik pl. a szocialisták a nép történelmével.

A mi kiindulópontunk az egyetlen megmaradó és számunkra lehetséges középpont kiindulópontja, a szenvedő, törekvő és cselekvő emberé, úgy, ahogyan az van, mindig is volt s lesz is; ennél fogva elmélkedésünk bizonyos mértékig patológikus jelleget ölt.

A történetfilozófusok úgy szemlélik a *múltat*, mint valami előzetes lépcsőfokot és ellenpólust hozzánk, fejlettekhez képest; – mi úgy szemléljük az *isméltődőt*, az *állandót* s *tipikust*, mint valami bennünk újra megszólalót s számunkra érthetőt.

Ők a kezdetekről szóló spekulációkba vannak belebonyolódva, s ezért tulajdonképpen a jövőről is kellene szólniok; mi viszont nélkülözhetjük a kezdetekről szóló tant, s az arról szóló tanítást sem tőlünk kell megkövetelni. Mindazonáltal kentaurunknak mégis a legnagyobb köszönettel tartozunk, és örömmel üdvözljük, ha olykor felbukkan a történeti stúdiumok erdejének szélén. Bármilyen legyen is az alapelve, hatalmas távlatokat vágott a sűrűben, s egyúttal mintegy ízt adott a történelemnek. Gondoljunk csak *Herdene* ennek kapcsán!

Egyébként minden módszer vitatható, és egyik sem általános érvényű. Minden egyes vizsgálódó egyén *saját* utakon érkezik el a roppant témához – melyek egyúttal saját szellemi életútjai lehetnek –, hogy aztán ezen utak szerint alakítsa ki saját módszerét.

Mivel mármost feladatunk szerényebb, s gondolatmenetünk nem támaszt oly igényeket, hogy szisztematikus legyen, saját magunkat is korlátozhatjuk (hála nekünk!). Eltekintünk nemcsak az állítólagos ősalapoktól és a kezdetek mindennemű szemléletétől lehet és kell, hanem egyúttal korlátozunk kell magunkat a cselekvő fajokra, ill. közülük is azokra a népekre, melyeknek történelme elégséges és vitathatatlan világosságú kultúralakzatokat hoz létre. Olyanfajta kérdések, melyek a talaj és az éghajlat hatására, ill. a világtörténelemnek keletről nyugat felé tartó mozgására vonatkoznak, bevezető kérdések lehetnek a történetfilozófusoknak, de nem azok a mi számunkra,¹ s ennél fogva egészében átgorthatóak, csakúgy mint minden kozmikus dolog, a fajokról szóló tan, az Óvilág három világrészének földrajza s más, ehhez hasonlók.²

Bármely stúdióban indíthatunk a kezdetekkel, csak épp a történelemben nem. A kezdetekről alkotott képek többnyire pusztá konstrukciók – ezt különösképp az állam mibenlétének taglalása során látjuk majd –, mi több, önmagunk tükörképei ezek csupán. Csekély az érvényessége az egyik népről a másikra, vagy az egyik fajról a másikra való következtetésnek. Mindaz, amiről azt hisszük, hogy az bizonyíthatóan: a kezdet – valójában már egészen késői stádium. Menész egyiptomi királysága pl. egy hosszú és nagy előtörténetet sejtet. S vajon szükséges-e belebocsátkoznunk olyan kérdésekbe, hogy pl. kik hozták létre a cölöpépítményeket? Mily nehezen látunk bele kortársainkba, felebarátainkba, nem is szólva más rasszokhoz tartozó emberekről stb.

E ponton elkerülhetetlen, hogy kifejtsük az általában vett történelem nagy összefeladatát, vagyis azt, hogy tulajdonképpen mit is kellene tennünk.

Mivel a szellemi éppúgy változó, mint az anyagi, s az idők változása pedig azokat a formákat is szakadatlanul magával ragadja, melyek burkát képezik mind a külső, mind a szellemi életnek, ezért aztán az egyáltalában vett történelem témája annak megmutatása, hogy a történelemnek két, önmagában azonos alapiránya van; kiindulópontja pedig az, hogy, először, mindannak, ami szellemi – bármely területe tűnjön is fel számunkra – megvan a történeti oldala, s ebben változásként, feltételezettként vagy túlsúlyos mozzanatként jelenik meg az, ami egy nagy, általunk felmérhetetlen Egészbe tartozik, másodsor, mindannak, ami történeti, megvan a maga szellemi oldala, s a marandóságban épp ennek alapján részesül.

A szellem ugyanis változékony, de nem mulandó.

S a változékony mellett ott a sokféleség, a népek és kultúrák egymással szembeállítása, melyek lényegüket tekintve ellentétekként vagy kiegészítésként jelennek meg. Az ember szeretne elgondolni egy roppant szellemi térképet, mégpedig egy olyan, mindent átfogó etnográfia talapzatán, melynek

az anyagit és a szellemit együttesen kellene átfognia, s egyúttal arra kell törekednie, hogy valamennyi emberfajjal, néppel, erkölccsel és vallással szemben – az összefüggést tekintve – igazságos legyen. Habár olykor még az a helyzet is előáll, hogy a késői, származtatott korszakokban időnként bekövetkezik az emberiség látszólagos vagy valóságos közös „pulzálása”, ilyen volt a Kr. e. 6. század vallási mozgalma Kínától Ióniáig³ vagy a vallási mozgalom Luther fellépéséig Németországban és Indiában.⁴

S most mutatkozik meg a nagy és átható erejű lényegi jelenség: létrejön egy mindenek felett álló, pillanatnyi jogosultsággal rendelkező történeti hatalom; sokféle fajta életforma a Földön: alkotmányok, kiváltságos rendek, egy, az időbeliség egészéhez mélyen kötődő vallás, hatalmas birtokállomány, s kifejlődik mindebből, ill. ezekre alapozódik egy minden ízében társadalmi jellegű erkölcs ill. meghatározott jogszemlélet, s aztán, az idő múlásával ezek tartják magukat e hatalom támaszainak, sőt a kor erkölcsi erői egyedül lehetséges hordozóinak. Csakhogy a szellem áskálódó valami, s tovább dolgozik. Ezek az életformák természetesen ellene szegülnek a változásnak, ám a törés – okozza bár azt forradalom vagy fokozatos felbomlás –, az erkölcsök és vallások összeomlása, az állítólagos hanyatlás, sőt világhanyatlás mégiscsak bekövetkezik. Időközben azonban a szellem valami újat hoz létre, melynek külső hüvelye az idő múlásával ugyanazt a sorsot fogja elszenvedni.

S az ilyen történelmi hatalmakkal szemben a kortárs egyén többnyire teljességgel tehetetlennek érzi magát; rendszerint a támadó vagy az ellenszegülő párt szolgálatába szegődik. Kevés kortársnak adatott meg az, hogy rátaláljon egy, a folyamatokon kívüli arkhimédészi pontra, s így váljon képessé arra, hogy a dolgokat „szellemileg uralja”, s eközben talán még az elégtétel is csak csekély, az emberek nem képesek megvédeni magukat a rájuk törő elégtikus érzéssel szemben, mivel ebben az alávetettségben minden másról le kellett mondaniuk. Egy ilyen múlt fölött a szellem csak egy későbbi korban jelenik meg úgy, mint ami tökéletesen szabadon lebeg.

A lényegi jelenség hatása: a történeti élet, ahogyan az ezernyi formában, összetetten, bármely lehetséges álca mögött, szabadon avagy szolgáorban árad, hullámszik, s hol a tömeg szájával, hol pedig az egyéneken keresztül szólal meg; egyszer optimista, máskor pedig pesszimista, államokat, vallásokat, kultúrákat alapít ill. zúz szét; hol egy önmagában véve kifürkészhetetlen rejtelem, s inkább csak fantáziaszülte homályos megérzések vezetnek, mintsem reflexiók, hol pedig tiszta reflexiók kísérik – ám ismét csak szórványos előzetekkel, melyek a sokkal később bekövetkezőt sejtetik.

Ezzel az egész lényegiséggel szemben – melynek mi, egy meghatározott korhoz kötött emberek, elkerülhetetlenül lerójuk passzív adónkat – egyúttal szemlélődő módon kell fellépnünk.

S most említsük meg ama magasrendű kötelezettségünket is, mellyel a múlttal mint szellemi kontinuummal szemben viseltetünk, s amely része legmagasabbrendű szellemi birtokunknak. Mindazt, ami e tudományát akár a legcsekélyebb mértékben is szolgálhatja, a legnagyobb erőfeszítéssel és erőfelhasználással kell összegyűjtenünk, mindaddig, amíg el nem jutunk beteljesült s elmúlt szellemi horizontok rekonstrukciójához. Az a viszony, amely az egyes évszázadok, ill. ezen örökség között áll fenn, már önmagában is megismerés, azaz valami új, a következő nemzedék vizsont már úgy kapcsolja ezt saját örökségéhez, mint valami olyasmit, ami már létrejött, vagyis meghaladott.

Ennek előnyös oldaláról legfeljebb csak a barbárok mondanak le, akik a kultúrhéjat, amelyben élnek, adottnak veszik és sohasem törik át. Barbárságuk a történelem-nélküliség és vice versa. Törzsi regékkel rendelkeznek, s övék az ellenséggel való szembenállás tudata, tehát a történeti-etnográfiai kezdetek. Csakhogy a cselekvés fajszerűen szolgálai marad; a tudás csak akkor lehet szabad s szakadhat le valamely múlttól, ha – szimbólumok révén – eloldódik a szokások stb. kötöttségétől.

A történetiről lemondanak továbbá az amerikaiak, vagyis a történetietlen művelt emberek, bár ők az Óvilágtól ennek ellenére még mindig nem függetlenedtek teljes mértékben. Inkább a függőség, mintsem a függetlenedés vált természetükké. Lásd a New York-i gazdagok címereit, a kálvinista vallás legképtelenebb formáit, a szellemi zűrzavart stb., s mindehhez társul – a bevándorlók tarka tömegéből eredően – egy újamerikai testi típus műveltsége, mely mind jellegét, mind tartósságát tekintve kétséges.

Szellemünket azonban – hogy e feladatot teljesíthessük – nagy mértékben felvértezte a természet.

A szellem az az erő, mely által mindazt ideálisan fogjuk fel, ami az időben létezik. Ő ideális veretű, a dolgok viszont, külső formájukban, nem azok.

Szemünk napszerű, máskülönben nem látná a Napot.⁵ A szellemnek az emlékeztést – különböző földi korszakok átélése során – legsajátabb tulajdonává kell tennie. Annak, ami egykoron ujjongás és jajgatás volt, most ismeret-té kell válnia, így történik ez tulajdonképpen az egyes ember életében is.

Ezzel a historia vitae magistra tételének is magasabb, ám egyúttal szerényebb értelme lesz. A tapasztalat segítségével nem is annyira ügyesek akarunk lenni (egy másik alkalommal), mint inkább bölcssek (de azok mindörök-re).

A végeredményt tekintve mármost milyen messze jut a szkepticizmus? Az igazi szkepticizmusnak bizonyosan megvan a maga helye egy olyan világban, melyben a kezdetek és a végpontok ismeretlenek, a közép pedig szaka-

datlan mozgásban van; a vallási oldalról kiinduló jobbá válás ugyanis itt megmarad önmagán nyugvónak.

Azzal, ami hamis, a világ – bizonyos korokban – egyébként is színlüktig megtelik, s ez nem a mi hibánk; néha aztán viszont mindez hirtelen kimegy a divatból. Abból viszont, ami valódi, annyi sohasem lehetne, hogy elégnek bizonyuljon.

Az igaznak, jónak, szépnek, a mi szemléletünk szerint – s helyesen felfogva – nem szükséges elszenvednie semmilyen ínséget. Az igaz és a jó az időben sokféleképpen színeződik és sokféleképpen feltételezett; pl. a lelkiismeret is időben feltételezett; az odaadás azonban, főképpen a veszélyekkel és áldozatokkal járó odaadás, amely az időben feltételezett igazhoz és jóhoz kötődik, olyasvalami, ami mindenképpen fenséges. A szép természetesen felülemelkedhet a korokon és a változásokon, s egyáltalában a szép: egy önmagáért való világ. Homérosz és Pheidiasz műve még most is szép, miközben az, ami abban a korban az igazat és a jót jelentette, már nem egészen a miénk.

Szemlélődni azonban nemcsak jogunk és kötelességünk, kifejeződik ebben egy magasrendű igény is; ebben van voltaképpen szabadságunk, melynek a szükségyszerűségek hatalmas és általános kötöttsége és áradata közepette ébredünk tudatára.

Természetesen azonban annak tudatához is gyakran visszatérünk, amit megismerőkéességünk általános és egyedi fogyatékosai jelentenek, valamint azon egyéb veszélyek, melyek a megismerést fenyegetik.

Mindenekelőtt azt a viszonyt kell végiggondolnunk, ami két pólus, nevezetesen a szándékok és a megismerés között áll fenn. Megismerni – ennek a vágyódásunknak már a történelmi feljegyzésekben is gyakran olyan szándékok sűrű szövődése állja útját, melyek magukat úgy szeretnék láttatni, mint hagyományokat. Ezenkívül ugyanakkor *mi* magunk sem tudjuk teljes egészében függetleníteni magunkat *saját* korunk szándékaitól, ill. személyiségünk szándékaitól, és a megismerésnek talán ez a legkomiszabb ellensége. A legvilágosabb bizonyíték erre a következő: abban a pillanatban, hogy a történelem saját évszázadunk és saját becses személyünk felé közeledik, mindent sokkal „érdekesebbnek” találunk, holott valójában csak mi vagyunk „érdekeltebbek”. Ehhez járul még a jövő homálya, már ami az egyes emberek és a nagy egész sorsát illeti; ennek ellenére szemünk állandóan e homályt fürkészi, s a múlt számtalan szála e homályba vész – világosan, sejtésünk számára magától értetődő módon –, de nem nyomon követhetően.

Ha a történelemnek az a feladata, hogy valamilyen módon – akárcsak a legcsekélyebb mértékben is – segítse számunkra megoldani az élet nagy és súlyos rejtélyét, akkor az egyéni és időbeni aggodalmak területéről újfent hátrébb kell lépni egy olyan tájékra, ahol pillantásunk nem válik azon nyomban

egoisztikusan zavarodottá. Földi törekvésünk valódi helyzetének kezdete talán feltáruul akkor, ha messzebből szemlélődünk és nagyobb nyugalommal tesszük ezt; másrészt az ókor történelméből szerencsés módon ránkmaradt néhány példa, melyek alapján – a fő folyamatokat tekintve – nagymértékben nyomon követhető valamennyi irányzat megszületése, virágzása és elmúlása, valamint ezek szellemi, politikai és gazdasági állapota; ilyen mindenekelőtt Athén történelme.

A szándékoknak azonban egyik különösen kedvelt álcája: a patriotizmus, úgyhogy az igazi megismerésnek az a legnagyobb konkurenciája, ha a megismerés csak a haza történelmére korlátozódik.

Jóllehet vannak dolgok, melyekben a honi történelem mindenkinek felmutatja a maga örök előnyeit, s e történelemmel foglalkozni – igazi kötelesség.

Csakhogy ez, korrektívumként, egy nagy s másfajta stúdiumot igényelne, legyen az akár csak annyi, hogy a megismerés oldaláról átbillenünk a szándékok oldalára, mivel a honi történelem oly nagy mértékben keveredett vágyainkkal és félelmeinkkel, s mert szüntelenül ez határoz meg bennünket.

Az, hogy a honi történelem látszólag sokkal nagyobb mértékben érthető, részben egy optikai csalódásnak tudható be, nevezetesen annak, hogy vele való találkozásunk sokkal erőteljesebb, s végbemehet akkor is, ha a legteljesebb mértékben „vakok” vagyunk.

A patriotizmus, melynek kifejlődésében egyébként hiszünk, gyakorta csak valamiféle, más népekkel szemben megnyilvánuló dölyfösség, s már csak ezért is kívül reked az igazság ösvényén, ill. gyakran csak egyfajta pártkérés a szülőföld adta határokon belül, sőt nemritkán nem több, mint másokkal szembeni kifejezett bajkeverés. Az effajta történelem – publicisztika.

A metafizikai fogalmak indulatos rögzítése, valamint a Jó és Helyes vérré menő meghatározásai mellett – melynek során mindaz, ami ebbe nem fér bele, hazaárulással ér fel – nagyon is létezhet egy olyan továbbtengődés, melyre a legközönségesebb filiszterélet és a szerzésvágy jellemző. A haza elfogult magasztalása mellett azonban van egy másik és nehezebb kötelesség is, nevezetesen az, hogy megismerő, kiművelt emberfővé formáljuk önmagunkat, kinek szemében az igazság, valamint a rokon kapcsolat mindazzal, ami szellemi, mindenek fölött áll, s aki ebből az ismeretből kiindulva saját, igazi polgári kötelességét is meg tudná határozni, ha ugyan nem hordozza azt saját temperamentumában már születésénél fogva.

Ráadásul a gondolat birodalmában valamennyi sorompókar könnyen a magasba emelkedik. A legmagasabbrendűből nem osztatott ki oly sok a Földön, hogy manapság egy nép azt mondhatná: *mi* tökéletesen beérjük magunkkal; vagy akár csak azt: a honit részesítjük előnyben. Az ember azonban még az iparcikknek esetében sem viselkedik így, hanem azonos minőség

esetén – belekalkulálva az árba a vámot és a szállítási költséget is – egyszerűen a jutányosabb után nyúl, azonos árak esetén pedig a jobbik felé. A szellem területén pedig egyszerűen a magasabb és az egyáltalában elérhető legmagasabb felé kell törekednünk.

A szülőföld történelmének tanulmányozása akkor lesz leginkább mentes a hamisításoktól, ha a hazát a világtörténelem ill. annak törvényeivel való párhuzamában és összefüggésében szemléljük, úgy, mint a nagy világegész részét, s ha a honi történelmet ugyanazok a csillagok ragyogják be, melyek megvilágítottak más korokat és népeket is, s ugyanazok a mélységek fenyegetik, hisz valamikor neki is ugyanaz az örök éjszaka jut majd osztályrészül ill. ugyanaz a továbbélés a nagy, általános hagyományban.

Végezetül a tiszta megismerésre való törekvés révén szükségszerűvé válik az is, hogy kiiktatódjanak a boldogság és a boldogtalanság fogalmai is – vagy korlátokkal behatárolódjanak – a világtörténelem számára. Annak kifejtése, hogy ennek miért kell megtörténnie, előadássorozatunk utolsó fejezetére maradjon; itt azonban essék most előbb szó arról, hogy miben is áll az a sajátos képesség, amely – szembenézve a fogyatékosokkal és veszélyekkel – korunkat alkalmassá teszi a történelmi tanulmányozására.

2. Mennyire alkalmas a 19. század történelmi stúdióinak folytatására?

Feltehető a kérdés: vajon birtokában vagyunk-e valamiféle sajátos és magasabb rendű történelmi ismeretnek avagy sem.

Lasaulx (10. o.) egyenesen úgy véli, hogy „Európa népeinek életéből mára már oly sok lepergett, hogy immáron felismerhetők az *egyetlen* cél felé tartó irányvonalak, sőt a jövőt illetően levonhatók a következtetések.”

Az emberiség számára azonban éppoly kevésbé *kívánatos* a *jövő* tudása, ahogyan nem kívánatos az az egyén életében; s az erre irányuló asztrológiai türelmetlenségünk valóban balgaság.

Ha magunk elé képzelünk valakit, aki előre tudja pl. saját halálának napját ill. az ezzel együttjáró állapotát, vagy egy népet, amelyik előre tudja, hogy melyik lesz pusztulásának évszázada, akkor mindkét elképzelt képünk – szükségszerű következményként – mindennemű akarás és törekvés zűrzavarát kellene hogy mutassa; az akarás és törekvés ugyanis csak akkor bontakozik ki maradéktalanul, ha „vak”, vagyis ha – saját benső erőit követve – ön maga végett él és cselekszik. A jövő csak ez esetben formálódik meg, s ha nem ez a helyzet, akkor az ember vagy nép előrehaladása vagy pusztulása szintén másképp történne. Az előre tudott jövő – képtelenség.

Eltelkintve attól, hogy ez nem kívánatos, az eljövendőnek előre való látása a mi számunkra nem is valószínű. Ennek mindenekelőtt megismerésünk tévedései állnak az útjában – melyet vágvaink, reményeink és félelmeink

befolyásolnak – aztán mindannak nem-ismerete, amit látens erőknek nevezünk – s melyek éppúgy lehetnek anyagi természetűek, mint szellemiek –, valamint a szellemi fertőzéseknek az a kiszámíthatatlansága, melyek hirtelen átformálhatják a világot. Továbbá az a nagy akusztikus csalódás is számításba jön itt, melyben élünk, amennyiben a reflexió és annak folyománya, az ésszerű meggondolás a sajtó közreműködésével jó négyszáz esztendő alatt a legteljesebb s mindenütt jelenlévő valósággá erősödött; lármájával túlharsog mindent, s a látszat azt mutatja, hogy még az anyagi erőket is teljes függőségben tartja, jóllehet ezek talán egészen közel kerültek egy másfajta nagy és győzedelmes kibontakozáshoz, vagy meglehet, hogy egy, az előzővel homlokegyenest szembenálló szellemi áramlat nyitánya ez. Ha aztán ez az áramlat győz, akkor a reflexiót – annak harsonáival együtt – a *maga* szolgálatába állítja – egy még újabb áramlat megjelenéséig.

Korunknak azonban a korábbi történeti korhoz viszonyítva valóban jobb a felszereltsége ahhoz, hogy megismerje a *múltat*.

Külső segítő körülményként ennek kapcsán megemlíthető az irodalmak hozzáférhetősége – mégpedig a sok utazásnak s az újabb világ nyelvtanulásának, valamint a filológia széleskörű elterjedésének köszönhetően –, továbbá az archívumok megnyitása, aztán a műemlékeknek az illusztrációk – főként fényképek – révén történő közkinccsé tétele, ami az utazásoknak köszönhető, valamint a kormányzatok és egyesületek tömeges méreteket elérő forráskiadása, melyek mindenesetre többrétűbbek és inkább a történetire mint olyanra vonatkoznak; ez volt a helyzet pl. *Szt. Maur* kongregációjaⁱⁱⁱ és *Murator*^{iv} esetében.

Ehhez társulnak a belső segítő körülmények, melyek mindenekelőtt negativitásukkal hatnak.

Ide tartozik mindenekelőtt az a közömbösség, melyet a legtöbb állam mutat azon kutatások eredményei iránt, melyektől fennállásukat nem kell féltetniük, miközben az államok mostani időbeni formájának (a monarchiának) számtalan, jóval közelebbi és veszélyesebb ellensége is van, mint amilyen az valaha is lehet, egyáltalában a „laissez aller et laissez dire” általános gyakorlata, mivel a napi jelenből minden egyes újságban egészen másvalamit kell megtörténné tenni. (S ennek ellenére állítható az, hogy Franciaország túl könnyedén vette a dolgot. Történetírásának radikális ága nagy hatást gyakorolt az azóta történt dolgokra.⁶)

Lehet továbbá utalni a fennálló vallások és felekezetek tehetetlenségére is, már ami múltjuk és mostani helyzetük bármiféle megvitatását illeti. Roppant méretű kutatás foglalkozott ama korok, népek és állapotok vizsgálatával, melyekben megformálódtak az eredeti képzetek, melyek együttesen határozták meg vagy hozták létre a vallásokat. Hosszú távon nem vált kiiktathatóvá egy nagy, összehasonlító mitológia-, vallás- és dogmatörténet.

S most rátérünk a pozitív jellegű segítő körülményekre: mindenekelőtt a 18. század vége óta végbement hatalmas változások foglalnak magukba olyasvalamit, ami parancsolóan készíttet annak vizsgálatára és kutatására, ami azelőtt és azóta történt, eltekintve mindennemű igazolástól és vádtól.

Egy olyan mozgalmas periódusnak, mint amilyen pl. ez a nyolcvanhárom esztendőit kitevő forradalmi korszak, létre kell hoznia ezt a fajta ellensúlyt, már ha nem akarja minden értelmét elveszíteni.

Csakis a múlt vizsgálatából alkothatunk fogalmat *ama* mozgás gyorsaságának és erejének mértékéről, melyben mi magunk élünk.

Ebben az esetben a francia forradalom színjátéka – s a forradalom megalapozódása abban, ami e forradalmat megelőzte – hozzászoktatná a pillantást ahhoz, hogy a kutatás ne pusztán az anyagi okokra irányuljon, hanem kiváltképpen a szellemi okokra, s ezeknek az anyagi következményekben megtestesülő, látható átváltozásaira. Ha a források bőségesebben áradnának, akkor az egész világtörténelem pontosan ugyanezzel a tanulsággal szolgálhatna, de kiváltképp ez a kor az, amelyik ezt a legközvetlenebb és legegységesebb módon tanítja. A mai kor történelmi vizsgálata számára tehát előnyt jelent az, hogy a pragmatizmust sokkal magasabb rendűnek és kiterjedtebbnek fogják fel, mint korábban. A felfogott és megjelentett történelem végtelenül érdekesebbé vált.

Ennek része, hogy a különböző irodalmak kicserélődése és a 19. század kozmopolita kapcsolatai révén a nézőpontok végtelenül megsokszorozódtak. A távollevő közel került; a távoli korok és földek kuriózumaira irányuló elszigetelt tudás helyett az emberiség összképének posztulátuma lép előtérbe.

Végül ehhez járulnak még azok az önmagukban véve is jelentős és az általános világtörténelmi szemléletekben tartósan egybekapcsolódott, erőteljes mozgások, melyek az újabb filozófiában játszódtak le.

Ily módon a 19. század stúdiumai olyan egyetemességre tehetnek szert, amilyenre korábban soha.

Mármost mi is voltaképpen a mi feladatunk e roppant történelmi stúdiumban, amely – a „történelem” valamennyi korábbi fogalmán messze túllépve – meghaladja a látható és a szellemi világ egészét?

A teljes birtokbavételhez ezer emberélet sem lenne elegendő, még akkor sem, ha a legmagasabbrendű tehetséget és szorgalmat tételezzük fel.

Ténylegesen ugyanis a legerősebb specializáció uralkodik, a legapróbb részletekről szóló monográfiákkal bezárólag. Olykor még nagyon jószándékú emberek is elveszítenek minden mértéket, amennyiben megfeledkeznek arról, hogy egy olvasó (kinek a tárgyat illetően nincs határozott személyes érdeklődése) földi életének mekkora hányadát fordíthatja az elolvasandó műre.

Egy monográfia összeállításánál mindig mellettünk kellene hogy legyen *Tacitus* Agricolája, hogy, azt látva, mondjuk magunknak: „minél terjedelmesebb, annál mulandóbb”.

Ma már az a helyzet, hogy minden egyes különálló korszakról vagy a történelmi tudás valamely különálló ágáról szóló kézikönyv belevész a feltárt tények végtelenségébe. Kétségbeejtő az a látvány, ami a történelmi stúdium kezdetén tárul elénk!

Azzal, aki életét teljes egészében a történelem tanulmányozásának, sőt a történelmi ábrázolásnak akarja szentelni, e ponton egyáltalában nem kell törődnie. Nem akarunk képezni semmiféle történészt; egyetemes történészt pedig végképp nem. Mércénket itt ama képesség alapján állítjuk fel, melyet – bizonyos mértékig – valamennyi akadémiai pályát befutott embernek ki kellene fejlesztenie magában.

Vagyis, mint már mondtuk, nem annyira a történelem, hanem inkább a *történelmi* tanulmányozásáról van szó.

A tényekről való minden egyes ismeret ugyanis – amellet, hogy mint egy sajátos területéről szóló ismeretnek vagy gondolatnak megvan a maga sajátos értéke – még egyetemes vagy történelmi értékkel is rendelkezik, mint a változékony emberi szellem valamely meghatározott korszakáról való ismeret, s egyúttal – helyes összefüggésbe ágyazva – tanúbizonytságot ad e szellem folytonosságáról és maradáóságáról.

A tudományok közvetlen felhasználásán kívül – amelyet mindenki a maga szakterületére vonatkoztat – van egy másfajta felhasználási mód is, melyre e helyütt kell utalni.

Mindennek előfeltétele: *egy kemény stúdium*; a teológiát, jogtudományt – vagy bármi mást – el kell sajátítani, és ebből az intézmény jellegének megfelelően abszolválni kell, mégpedig nemcsak az élethivatás végett, hanem azért is, hogy megtanuljuk a következetes munkát, respektálni tudjuk egy meghatározott szakma valamennyi diszciplínáját, s hogy megerősítsük a szükséges komolyságot a tudományban.

Emellet azonban azokat a propedeutikai stúdiumokat is tovább kell folytatni, melyek biztosítják az eljutást minden későbbihez, különösen a különböző irodalmakhoz, tehát a két ókori és lehetőség szerint néhány modern nyelvhez. Sohasem tudunk elég sok nyelvet. S bármilyen sokat vagy keveset tudjunk is, sohasem szabad teljesen felhagyni a gyakorlással. Tisztelet a jó fordításoknak – az eredeti kiadást egyik sem képes pótolni, s az ősnyelv – szavakban és fordulatokban – már maga is elsőrangú történelmi tanúbizonyosság.

A negatív előjelet hangsúlyozva kell továbbá ajánlani mindannak elkerülését, aminek csupán az időt kell *elűznie*, s amit ennek ellenére mégis hívni

kellene s megállásra bírni; a tartózkodást mindazzal szemben, ami – az újságok és a regények révén – a szellem jelenlegi pusztulását eredményezi.

Csak olyan emberföket és lelkeket veszünk mi itt számításba, akik nincsenek kiszolgáltatva a közönséges unalomnak, s képesek kitartani valamely gondolat sor mellett, akiknek van elegendő saját fantáziája ahhoz, hogy ne szoruljanak mások földhözragadt fantáziájára, vagy ha ezt magukba fogadják, ne váljanak annak foglyává, hanem legyenek képesek arra, hogy úgy viszonyuljanak hozzá, mint egy másik tárgyhoz.

Egyáltalán, képesnek kell lennünk arra, hogy időlegesen teljesen el tudjunk fordulni a szándékoktól, mégpedig a megismerés felé, s azért, mert az: megismerés; főként ahhoz kell képesség, hogy a történetit még akkor is vizsgálni tudjuk, amikor az – közvetlenül vagy közvetett módon – nem jó- vagy rosszletünkre vonatkozik; s ha arra, akkor is tudnunk kell objektív módon vizsgálni.

Nem szabad továbbá azt akarni, hogy a szellemi munka pusztán élvezet legyen.

Az első pillantás minden valódi hagyományt unalmasnak lát, amennyiben és amiért az idegenszerű. A hagyomány kora nézeteit és érdekeit *saját korával* teszi egyenlővé, bennünket egyáltalában nem vesz figyelembe, miközben a modern hamisság számít ránk, épp ezért pikáns és szívélyes, akár csak a képzelet szülte régiek. Különösképpen a történelmi regény sorolandó ide, melyet oly sok ember történelemként olvas; a feldolgozás átformál ugyan, de a lényegét tekintve igaz.

A hétköznapi, félművelt embernek mindennemű költészet általában véve (az irányzatos költészet kivételével) és a múltból még az is, ami a legszórakoztatóbb (*Arisztophanész, Rabelais, Don Quijote*, stb.), érthetetlen és unalmas, hisz abból semmi sincs az ő testére szabva, ellentétben a mai regényekkel.

Ám a múlt a maga külsődleges mivoltában először a tudós és a gondolkodó számára is mindig idegenszerű, elsajátítása munkát igényel.

Sőt, az erudíció törvényei szerint egy olyan teljeskörű forrásstudium, mely valamely jelentős tárgyra irányul, olyan vállalkozás, amely egész embert kíván.

Már az egyes teológiai vagy filozófiai tanok történetének pusztán elsajátítása is éveket vehet igénybe, s az *egész* tulajdonképpen teológia – akár úgy is, hogy kizárja magából az egyháztörténetet és az egyházi alkotmányt stb., s pusztán mint dogmatikatörténet vagy mint az egyházi tudomány története jelenik meg – óriási munkának tűnik, ha az összes patres, concilia, bullaria, skolasztikus, eretnek, újabb dogmatikus, homiletikus és vallásfilozófus elvonnul lelki szemeink előtt. Jóllehet alaposabb elmélyülés esetén látjuk, hogy

tulajdonképpen. miként másolják ezek egymást; elsajátítjuk a módszereket is, s egy apró részből kitaláljuk az egészet; de ott a veszély, hogy tekintetünk nem veszi észre az érem másik, legalább ennyire fontos oldalát, amely mélyen besüpped a sárba, hacsak egy szerencsés megsejtőképeség – vélhetően véletlenül – nem irányítja a szemet épp erre.

Aztán ott az elfáradás veszélye, ha túl sokáig kell foglalkoznunk csak korlátozott mértékben érdekes, egyforma dolgokkal! Buckle^{vi} pl. 17. és 18. századi skót prédikációktól kapta agybénulását.

Végül pedig ott a polihisztor, kinek – a fogalom jelen értelmében – tulajdonképpen mindent tanulmányoznia kellene! Hiszen minden forrásértékű; nem pusztán a történészek világa, hanem az irodalomé és a műemlékeké is, sőt a legrégebbi korokról ez utóbbi az egyetlen forrás. Mindaz, ami valamiféleképpen áthagyományozódott, a szellemmel s annak változásaival valamilyen összefügg, róla szóló híradás s a szellem kifejeződése.

Ami viszont most a mi céljainkat illeti, csakis az olvasás révén kiválogatott forrásokról – ám mint olyanokról – kell hogy szó essék; a teológus, a jogász, a filológus birtokba veheti távoli korok egyes írásműveit, és pedig nemcsak annyiban, amennyiben ezek tárgyi tartalma érinti a szó szűkebb értelmében vett szakmájukat, hanem egyszersmind történeti értelemben is, mint olyan tanulmányosságokat, melyek az emberi nem fejlődésének egyes meghatározott stádiumairól szólnak.

Annak ugyanis, aki valóban tanulni akar, vagyis szellemileg gazdaggá akar válni, már egyetlen, szerencsésen kiválasztott forrás is bizonyos mértékig végtelen sokat pótolhat, már amennyiben az illető egy egyszerű szellemi művelettel megleli és érzékeli az egyediben rejlő általánost.

S nem okoz kárt, ha a kezdő az általánost éppúgy valami különösnek tartja, ahogy a magától értetődőt valami jellegzetesnek, az egyedit pedig általánosnak; a további tanulmányok során ugyanis minden korrekción megy keresztül; már egy második forrás szemrevételezése – a hasonlóságok és az el-
lentetek egybevetésével – olyan következtetések levonására ad lehetőséget, melyeket hűz fóliáns sem támaszt alá sokrétűbben.

Kell az, hogy *akarjunk* keresni és találni, s bisogna saper leggere (*De Boni* vii). Hinnünk kell, hogy minden romhalmaz mélyén a megismerés drágakövei vannak elásva, legyen az akár általános, akár pedig egyedi, vagyis számunkra való értékű; akár egy egyébként talán értéktelen szerző egyetlen sora is fellobbanthatja bennünk azt a fényt, amely meghatározó egész fejlődésünk számára.

A forrásnak a feldolgozással szemben megvannak a maga elévülhetetlen előnyei.

Mindenekelőtt az, hogy a tényt tisztán adja, úgyhogy *nekünk* csak arra kell rájönni, hogy mi az, ami következtetésként adódik, miközben a feldolgozás már előre elvégzi ezt a feladatot, vagyis a tényt már félreértékelve adja vissza, beleágyazza egy idegen és gyakran hamis összefüggésbe.

Továbbá, a forrás a tényt olyan formában tárja elénk, amely még közel van eredetéhez vagy szerzőjéhez, netalán annak alkotása. Eredeti dikciójában van nemcsak nehézsége, hanem bája is, valamint minden feldolgozást felülmúló értékének jelentős része. E ponton újfent gondoljunk az eredeti nyelvekre ill. e nyelvek ismeretének jelentőségére szemben, a fordításokkal.

A megfelelő kémiai kötésbe szellemünk is csak a szó legteljesebb értelmében vett eredeti forrással lép, ennek során természetesen azt is konstatálni kell, hogy az „eredeti” szónak viszonylagos a jelentése, hiszen ha az elvesztett, másodlagos vagy harmadlagos források léphetnek a helyébe.

A források azonban kimeríthetetlenek, főként azok, melyeknek kútfői: nagy emberek, úgyhogy az ezerszer felhasznált könyveket mindenkinek újból el kell olvasnia, mivel azok minden egyes olvasónak és mindegyik évszázadnak – sőt az egyes ember esetében még a különböző életkorokban is – különös arculatot mutatnak. Előfordulhat, hogy pl. *Thuküdidész*nél adva van, mégpedig rejtve, egy olyan elsőrendű fontosságú tény, melyet csak évszázadok múlva fog majd valaki észrevenni.

Azonkívül szakadatlanul változik az a kép is, amelyik egy már elmúlt művészetet és költészetet támaszt fel. *Szophoklész* már lényegét tekintve is más hatást fog gyakorolni azokra, akik most születnek, mint miránk. Ez egyáltalában nem balszerencse, hanem csak következménye annak, hogy a kapcsolat mindig eleven.

Ha azonban a források ügyében helyesen fáradozunk, akkor a jelentős pillanatok és az eleve elrendelt órák is a jutalom órái lesznek, mivel abból, ami talán már régóta rendelkezésünkre áll s állítólag már régóta ismert, számunkra hirtelen felsejlik az intuíció.

Most jön azonban a kérdések nehezebbike: a megrostált forrásokból mit kell kivonatolnia és lejegyeznie annak, aki nem történész?

A materiális tárgyi tartalmat már rég felhasználta számtalanul sok kézikönyv; aki ezt veszi elő, az elé kivonatok halmaza tornyosul, melyet átlátni ezután már sohasem lesz képes. S az olvasónak speciális célja még mindig nincs.

De felbukkanhat valami, amikor már jelentős mélységig beledolgozta magát a kutató szerzőbe, anélkül, hogy írt volna róla; ekkor kezdje újból előlőről, fűzzön megjegyzéseket minden egyes sorhoz; ugyanakkor kapcsoljon egy második jegyzetsort mindahhoz, ami számára valamiképp különösen

figyelemre méltónak tűnik – legyenek ezek akár a fejezet adatai, esetleg a lap-számok –, csak két szóban, s a tartalmat illetően.

Ekkor a munkáról talán egy második és harmadik cél is kirajzolódik; találkoznak más forrásokkal való párhuzamosságok és ellentétek, stb.

Természetesen „mindezzel a merő *dilettantizmust* bátorítjuk, amely szóra-koztatóvá varázsolja azt, amiből másoknál dicséretes módon gyötrelem lesz!”

A dilettantizmus kifejezés a művészeteknek köszönhetően került rossz hír-be; a művészetek terén az embernek természetesen vagy semminek, vagy mesternek kell lennie, s az életet fel kell áldoznia az ügynek, mivel a művé-szetek lényegileg a tökéletességet tételezik fel.

A tudományok területén ezzel szemben az ember már csak egy behatárolt szegletben lehet mester – nevezetesen specialistaként – s mindenhol specia-listának *kell* lennünk. Ha azonban nem akarjuk elveszíteni az általános átte-kintés képességét vagy akár csak az arra való érdemességet, akkor az ember a lehető legtöbb helyen legyen dilettáns, legalábbis saját kontójára, a saját ismeret gyarapítása és a nézőpontok gazdagítása céljából; máskülönben mind-abbban, ami szakterületünkön kívül esik, tudatlanok és – bizonyos körülmé-nyek között, egészében véve – durva fráterek maradunk.

Végül az is idetartozik, hogy szóljunk néhány szót arról a viszonyunkról, amely minket a *természettudományokhoz* és a *matematikához* – mint egye-düli önzetlen társainkhoz – fűz; a teológia és a jogtudomány ugyanis uralkod-ni akar felettünk, vagy pedig eszköztárként akar felhasználni bennünket, a filozófia pedig, amely mindenek felett akar állni, tulajdonképpen mindenki-nél vendégeskedik.

Azt, hogy a matematika és a természettudományok tanulmányozása nem zár-e ki teljességgel mindennemű történelmi vizsgálódást, nem kérdezzük meg eközben. A szellem történelmét kiiktatni e szakterületekről semmiképp sem lehet.

A szellem eme történelmének egyik leghatalmasabb ténye a matematika létrejötte volt. Feltehetjük a kérdést, hogy a dolgokról először vajon a szá-mok, a vonalak, vagy pedig a síkok váltak-e le. S az egyes népeknél hogyan alakították ki a szükséges konszenzust erről? Ugyan melyik volt e kikristályo-sodás legfőbb pillanata?

Ami pedig a természettudományokat illeti, nos, mikor és hogyan szabadí-tották meg először a szellemet a természettől való rettegéstől ill. a természet-imádattól és a természetmágiától? A természettudományok mikor és hol vál-tak először – legalábbis megközelítőleg – a szellem szabad céljává?

Természetesen ezeknek is megvoltak a maguk változásai, időnkénti füg-gőségük, szisztematikus korlátozásuk és bizonyos határok közötti veszélyes szentesítésük – a papoknál.

A legfájdalmasabb az a panasz, amely Egyiptom szellemi fejlődéstörténetének lehetetlenségéről szól; e fejlődéstörténetet legfeljebb hipotetikus formában – mondjuk regényként – ábrázolhatnánk.

A görögöknél aztán a természettudományok számára bekövetkezik a korlátlan szabadság több korszaka; a helyzet az, hogy viszonylag keveset tettek a természettudományokért, mivel az állam, a spekuláció és a plasztikus művészi hajlam az erőket már előzetesen lefoglalta.

Az alexandriai, a római és bizánci-arab korszakot a nyugati középkor követi s vele együtt a természettudományok alávetése a skolasztikának; ez csakis az elfogadottat támogatja.

Ama kor számára azonban, amely a 16. századdal vette kezdetét, a természettudományok az egyes korok szellemének egyik legfontosabb fokmérőivé váltak. S a hátráltatók igen gyakran épp az ún. „akadémikusok” és a profeszszorok.

A természettudományok előtérbe nyomulása és népszerűvé válása a 19. században tény, melynek kapcsán akaratlanul is felötlik bennünk a kérdés: mi az, amit kifürkésznek, s miképpen fonódnak össze korunk sorsával?

A természettudományok és a történelem között mármost nemcsak azért baráti a viszony, mivel, miként már mondtuk, egyedül e tudományok nem követelnek a történelemtől semmit, hanem azért is, mivel egyedül e két tudomány képes objektíve, szándékoktól mentes módon együttélni a dolgokban.

A történelem azonban másvalami, mint a természet; alkotása, létrejövése, pusztulása is más jellegű.

A természet a faj organizmusának legmagasabbrendű beteljesülését nyújtja, s a legnagyobb közömbösséggel viseltetik az egyed iránt, sőt ellenséges, egymással harcoló organizmusokat hoz létre, melyek közelítőleg egyformán magasrendű organikus beteljesülés esetén kipusztítják egymást, létükért egymás ellen harcolnak. Természeti állapotában idetartozik még az emberi nem is; létezése hasonló lehetett az állati birodalmakéhoz.

A történelem ezzel szemben szakít ezzel a természettel, mégpedig az ébredező tudatnak köszönhetően; egyúttal azonban eredendő természetéből épp elegendő marad ahhoz, hogy az embert ragadozó állatként jellemezzük. A társadalom és az állam magasszintű kifinomultsága úgy jön létre, hogy közben az egyén nem rendelkezik garanciákkal, ill. e kifinomultság mellett ott vannak azok az állandó ösztönök, hogy másokat leigázzanak, nehogy velük tegyék meg ugyanazt mások.

A természetben regnum, genus, species áll fenn, a történelemben pedig nép, család, csoport. Egy eredendő ösztön révén *a természet* – a nemek végtelen változatosságában s az egyedek nagyfokú azonossága során – következetes és organikus módon alkot; *a történelemben* viszont – természetesen az

egyetlen homo speciesen belül – a változatosság messze nem olyan nagy; nincsenek éles elhatárolódások, az egyének azonban erőszakosan nyomulnak előre; egyenlőtlenség = fejlődés.

Miközben a *természet* néhány őstípus (gerinctelen és gerinces állatok, virágos és spórás növények stb.) alapján alkot, addig a *nép* esetében az organizmus nem is annyira típus, mint inkább fokozatos termék; nem más, mint sajátos népszellem a maga fokozatos fejlődésében.

A *természet* minden egyes faja maradéktalanul magában hordja azt, ami a lényegéhez tartozik; ha nem rendelkezik vele, akkor nem élne és nem is szaporodna. Egyetlen *nép* sem kerek egész, hanem kiegészítésre szorul, és pedig annál jobban, minél magasabb helyet foglal el.

A *történelemben* a faj keletkezési folyamata homályban marad; talán az élmények felhalmozódásában alapozódik meg, melyek a természetes adottsághoz járulnak hozzá, azonban sokkal lassabban és vontatottabban. A *népesség* keletkezési és módosulási folyamata bizonyíthatóan részben a természetes adottságon alapul, részben pedig úgyszintén az élmények felhalmozódásán; csakhogy – mivel itt közreműködik a tudatos szellem – sokkal gyorsabban megy végbe, mint a természetben, azon ellentétek és rokonságok bizonyítható hatása közepette, melyekkel a népesség találkozott.

Mialatt a természetben az egyedek – s épp az állatok legfejlettebb osztályaiban – semmit sem jelentenek más egyedek számára – esetleg csak egy erősebb ellenséget vagy társat –, addig az emberek világában a kiemelkedő egyének állandóan hatással vannak másokra.

A *természetben* a faj relatíve változatlan marad; a korcsok kipusztulnak, vagy pedig eleve meddőek. A *történelmi* életben viszont minden merőben fattyúhajtás, mintha ez lényegileg hozzájárulna a nagyobb szellemi folyamatok megtermékenyítéséhez. A történelem lényege a változás.

A természetben a kihálás csakis külső okok folytán megy végbe; földi és klimatikus katasztrófák, a rátermettebb fajok elhatalmasodása a gyengébbek, a nemesebbeké az alantasabbak felett. A történelemben a hanyatlást állandóan előkészíti a belső megfogyatkozás és a kiélés. Egy külső lökés csak ekkor vethet véget mindennek.

BURCKHARDT JEGYZETEI

1. Ennek révén E.v. *Lasaulx*ⁱ művére utalunk: *Neuer Versuch einer alten auf die Wahrheit der Tatsachen gegründeten Philosophie der Geschichte*, 72. és 73. skk. o.
2. *Lasaulx*, 34. skk., 46. sk. és 88. skk. o.
3. Vö. *Lasaulx*, 115.o.
4. Vö. *Ranke, Deutsche Geschichte*, I. kötet, 226.o.
5. Vö. a *Lasaulx* által idézett (8.o.), s *Goethe*¹ ismert mondásának alapul szolgáló helyet *Plóttinosznál*, I, 6, 9: οὐ γὰρ ἂν πάποτε εἶδεν ὀφθαλμὸς ἥλιον ἡλιοειδῆς μὴ γεγεννημένους.
6. Vö. *Pressensé*,^v *Les leçons du 18 mars*, 19. skk.o.

JEGYZETEK

(A jegyzetek összeállításánál a kötet kiadója, *Rudolf Marx* jegyzeteit használtuk fel.)

ⁱ *Ernst von Lasaulx* (1805-1861) 1835-től filológia professzor Würzburgban, majd 1844-től Münchenben. Jelzett műve 1856-ban jelent meg Münchenben.

ⁱⁱ A *Szelíd Xéniák* egyik darabjáról van szó, amely Kálnoky László fordításában a következőképpen hangzik:

„Ha a szemünk nem napszerű,
hogyan is láthatmánk a fényt mi?
Ha nem él bennünk isteni erő,
hogy bővölhet el, ami égi?”

ⁱⁱⁱ Francia bencés kongregáció, amely elsősorban az ellenreformáció idején tűnt ki főleg Franciaország történetére vonatkozó művek kiadásával; elősegítette a történeti segédtudományok fejlődését.

^{iv} *Lodovico Antonio Muratori* (1672-1750), az olasz történettudományok megeremítője.

^v *Edmond Debault de Pressensé* (1824-1891) a protestáns szabadegyház teológiai védelmezője Franciaországban

^{vi} *Henry Thomas Buckle* (1821-1862), a „*The History of Civilisation in England*” két kötetének szerzője, a természettudományos alapon álló történetírás képviselője.

^{vii} *Filippo de Boni* (1816-1870), olasz író. Mondása: („meg kell tanulni olvasni”) egyik 1868-as írásából származik.